

An Analysis of Iran-Armenia Relations after the Collapse of the Soviet Union: Convergence Theory and the Strategy of the Islamic Republic of Iran

Mahboobeh roohi

Corresponding author; Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Humanities, Ayatollah Amoli Branch, Islamic Azad University, Amol, Iran. E-mail: mroohi2002@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 10 July 2025
Received in revised form:
19 July 2025
Accepted: 07 August 2025

Keywords:

Foreign Policy,
Strategy,
Republic of Armenia,
Islamic Republic of Iran,
Convergence,
New Regionalism.

ABSTRACT

The collapse of the Soviet Union in the 1990s marked a turning point in both international and regional developments. One of the key outcomes of this collapse was the emergence of newly independent states in Central Asia and the Caucasus. Among them, the Republic of Armenia—strategically located in the South Caucasus and sharing a border with the Islamic Republic of Iran—has acquired a special status in Iran’s foreign policy equations. The competition among powers such as the United States, Turkey, and the Zionist regime to gain influence in Armenia has further intensified the country’s geopolitical significance.

Cite this article: roohi, M. (2025). An Analysis of Iran-Armenia Relations after the Collapse of the Soviet Union: Convergence Theory and the Strategy of the Islamic Republic of Iran. *New Geopolitics Research*, 2 (1), 229-247.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.1.12>

Introduction

Gorbachev's reformist policies—Perestroika and Glasnost—not only failed to resolve the Soviet Union's chronic economic crisis but also opened up the political space, strengthening opposition movements and ultimately leading to the collapse of the superpower in 1991. Following its dissolution, fifteen independent republics emerged, including the three South Caucasus countries: Armenia, Azerbaijan, and Georgia.

The Caucasus region has long been a battleground for major powers due to its geostrategic significance and remains central to global geopolitical developments. Its importance stems not only from its location but also from its complex ethnic, religious, and cultural makeup. The region serves as a crossroads for Islam, Christianity, and Judaism, as well as for Turkish, Russian, and Iranian cultures, and is home to over fifty ethnic and linguistic groups.

Given its shared borders with Armenia and Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran views the Caucasus through a lens of both security and opportunity. Despite religious differences, Iran and Armenia have maintained relatively stable and cooperative relations since Armenia's independence, driven by mutual interests and shared security concerns. Iran has also strengthened its ties with Armenia to balance regional dynamics, particularly in relation to Azerbaijan.

This study aims to explore the reasons behind Armenia's convergence with Iran and analyze how these factors have influenced Iran's regional strategy toward Armenia.

Method

In the 1970s, classical regionalism theories faced significant challenges, as empirical developments no longer aligned with traditional models. The failure of non-European regions to replicate the European integration model led to the emergence of a new discourse known as "New Regionalism." This approach redefined regionalism as a multidimensional process involving political, economic, cultural, and security cooperation among states.

Unlike earlier models, New Regionalism is characterized by the simultaneous participation of state and non-state actors, diverse objectives, hybrid top-down and bottom-up dynamics, and a global scope. Within the theoretical framework proposed by Cantori and Spiegel, four key indicators are used to assess regional convergence: cohesion (political, economic, and institutional compatibility), communication (interpersonal, media, elite, infrastructure, and tourism links), power level (capacity for policy coordination), and relationship structure (ranging from conflict to alliance). The model also considers the influence of extra-regional powers in shaping regional dynamics.

The primary goals of regional convergence include enhancing collective security, accelerating economic development, and increasing political influence on the international stage. Overall, New Regionalism represents an evolutionary phase in regional diplomacy, offering a flexible and institutionalized framework for managing contemporary global challenges.

Results and Discussion

The Islamic Republic of Iran views the South Caucasus not only as a neighboring periphery but also as a strategic arena for advancing its geopolitical, economic, and security objectives. Within this framework, Armenia—due to its geographic location, political stability, and cooperative posture—has emerged as a key partner. Iran's strategy toward Armenia is not merely a response to Yerevan's needs but a deliberate effort to strengthen its regional position, counter the influence of Turkey, Azerbaijan, and NATO, and establish enduring ties in its northwestern frontier.

This strategy unfolds across four dimensions:

1. **Economic:** Enhancing energy and infrastructure cooperation to solidify Iran's geopolitical presence,
2. **Political:** Acting as a balancing force in Caucasus security dynamics and supporting peace negotiations,
3. **Environmental:** Leveraging soft diplomacy through technical and ecological collaboration,
4. **Strategic:** Elevating bilateral relations from tactical engagement to multidimensional strategic partnership.

Ultimately, Iran employs the framework of New Regionalism to design a multi-layered strategy toward Armenia, encompassing geopolitical, cultural, economic, and diplomatic aspects. The analytical matrix presented in the text illustrates how Armenia's convergence drivers have prompted strategic Iranian responses, contributing to the realization of a modern regional integration paradigm.

Conclusions

Over the past three decades, Iran–Armenia relations have been built on interaction, convergence, and mutual interests across political, economic, security, and cultural domains. These ties are not merely cultural or historical but represent a strategic response to Armenia's unique geopolitical situation, marked by persistent threats and regional isolation. Armenia views Iran as a vital regional partner for preserving its security and sovereignty.

Conversely, Iran approaches Armenia from a strategic standpoint, leveraging the relationship to balance regional dynamics and reduce border threats. Iran's modern regionalism strategy rests on three pillars: fostering regional balance through convergence, expanding multilayered cooperation with neighboring countries—especially Armenia—and preventing the growing influence of rival actors near its strategic borders.

Projects such as the gas pipeline, the Persian Gulf–Black Sea corridor, and scientific and cultural collaborations are part of this strategy. This pragmatic and multidimensional regionalism provides Iran with a platform to achieve strategic goals in the South Caucasus, including border security, diversified connectivity routes, prevention of geopolitical isolation, and enhanced regional strategic depth.

تحلیل روابط ایران و ارمنستان پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی: نظریه همگرایی و راهبرد جمهوری اسلامی ایران

✉ محبوبه روحی

نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، واحد آیت الله آملی، دانشگاه آزاد اسلامی، آمل، ایران. رایانامه: mroohi2002@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۳۰</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۹</p> <p>کلیدواژه‌ها: سیاست خارجی، راهبرد، جمهوری ارمنستان، جمهوری اسلامی ایران، همگرایی، منطقه‌گرایی نوین</p>	<p>چکیده: فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در دهه ۱۹۹۰ میلادی، نقطه عطفی در تحولات نظام بین‌الملل و منطقه‌ای به شمار می‌آید. یکی از پیامدهای کلیدی این فروپاشی، ظهور کشورهای تازه‌استقلال یافته در آسیای مرکزی و قفقاز بود. در این میان، جمهوری ارمنستان به‌عنوان کشوری استراتژیک در منطقه قفقاز جنوبی و هم‌مرز با جمهوری اسلامی ایران، جایگاه ویژه‌ای در معادلات سیاست خارجی ایران یافته است. رقابت قدرت‌هایی چون ایالات متحده، ترکیه و رژیم صهیونیستی برای نفوذ در ارمنستان، اهمیت ژئوپلیتیکی این کشور را دوچندان کرده است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات اسنادی-کتابخانه‌ای، در پی پاسخ به این پرسش است که علل همگرایی ارمنستان با ایران چیست و این عوامل چگونه بر راهبرد جمهوری اسلامی ایران در قبال این کشور تأثیر گذاشته‌اند؟ چارچوب نظری تحقیق بر مبنای نظریه‌ی همگرایی است و یافته‌های آن نشان می‌دهد که رفتار و کنش‌های جمهوری ارمنستان، زمینه‌ساز شکل‌گیری نگرش ایران مبتنی بر همگرایی منطقه‌ای نوین شده است. بر همین اساس، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال ارمنستان، با هدف تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و مهار نفوذ بازیگران رقیب، بر بنیان راهبردی همگرا تنظیم شده است.</p>

استناد: روحی، محبوبه. (۱۴۰۴) تحلیل روابط ایران و ارمنستان پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی: نظریه همگرایی و راهبرد جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۲ (۱)، ۲۲۹-۲۴۷.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.1.12>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

سیاست‌های اصلاح‌طلبانه‌ی گورباچف تحت عنوان پروستریکا و گلاسنوست، نه‌تنها گرهی از بحران اقتصادی مزمن اتحاد جماهیر شوروی نگشودند، بلکه با ایجاد فضای باز سیاسی، به تقویت جریان‌های منتقد و در نهایت به فروپاشی این ابرقدرت انجامیدند. با افزایش انتقادات از ساختار حاکم و ناکارآمدی حکومت مرکزی در پاسخ‌گویی به مطالبات داخلی، کنترل ایدئولوژیک حزب کمونیست تضعیف شد. در چنین شرایطی، کودتای کمونیست‌های افراطی در غیاب گورباچف که برای گذراندن تعطیلات به شبه‌جزیره کریمه رفته بود، آخرین تلاش نافرجام برای حفظ نظام سابق بود. سرانجام در سال ۱۹۹۱، اتحاد شوروی فروپاشید و پانزده جمهوری مستقل از دل آن زاده شدند. در میان این کشورها، سه جمهوری قفقاز جنوبی یعنی ارمنستان، آذربایجان و گرجستان نیز با تکیه بر هویت‌های قومی خود، استقلال یافتند.

منطقه‌ی قفقاز از دیرباز صحنه‌ی رقابت قدرت‌های بزرگ بوده و جایگاه ژئواستراتژیکی آن همواره مورد توجه قرار داشته است. در گذشته، ایران، عثمانی و روسیه تزاری برای سلطه بر این منطقه رقابت می‌کردند و در دوران جنگ سرد نیز قفقاز به محل رویارویی دو بلوک نظامی ناتو و ورشو بدل شد (Zargar, 2007: 127). این جایگاه ژئوپلیتیکی همچنان ادامه دارد، چرا که قفقاز بخشی از منطقه‌ی موسوم به «هارتلند اوراسیا» در نظریه‌ی مکیندر است؛ ناحیه‌ای که به باور بسیاری از نظریه‌پردازان، کنترل آن به معنای تسلط بر جهان تلقی می‌شود (Ezzati, 1993: 21). در دهه‌های اخیر، تمرکز قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بر این منطقه، آن را در کانون تحولات ژئوپلیتیکی جهان قرار داده است. اهمیت قفقاز تنها به موقعیت جغرافیایی آن محدود نمی‌شود، بلکه ترکیب پیچیده‌ی قومی، مذهبی و فرهنگی نیز بر حساسیت‌های این منطقه می‌افزاید. قفقاز دروازه‌ی تماس سه دین اسلام، مسیحیت و یهودیت، و نیز سه فرهنگ عمده‌ی ترکی، روسی و ایرانی است و بیش از پنجاه گروه قومی و زبانی در آن زندگی می‌کنند (Qaysari and Goodarzi, 2009: 122). این ویژگی‌ها سبب شده تا جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه با توجه به هم‌مرزی با ارمنستان و جمهوری آذربایجان، نگاه امنیتی و فرصت‌محوری خاصی نسبت به این منطقه داشته باشد. کشورهایی که با وجود ظرفیت‌های بالقوه‌ی همکاری، ممکن است در صورت غفلت، بستر تهدید و چالش نیز فراهم کنند. در این میان، روابط ایران و ارمنستان به‌ویژه پس از استقلال ارمنستان، از ثبات نسبی و گرایش به همکاری برخوردار بوده است. علی‌رغم تفاوت‌های مذهبی، دو کشور طی سه دهه‌ی اخیر در مسیر تقویت همکاری‌ها و حفظ منافع متقابل حرکت کرده‌اند. یکی از دلایل این نزدیکی، احساس تهدیدات امنیتی مشترک از سوی ارمنستان در فضای قفقاز جنوبی است. ایران نیز در راستای ایجاد توازن منطقه‌ای، به‌ویژه در برابر جمهوری آذربایجان، روابط خود با ارمنستان را تقویت کرده است (Amir Ahmadian, Rezazadeh and Jorfi, 2015: 32). پژوهش حاضر با در نظر گرفتن تحولات فوق، بر آن است تا به این پرسش اساسی پاسخ دهد که علل همگرایی ارمنستان با ایران چیست و این عوامل چگونه بر راهبرد جمهوری اسلامی ایران در قبال این کشور تأثیر گذاشته‌اند؟ بر این اساس، تلاش خواهد شد تا ضمن تبیین چارچوب نظری مناسب، راهبرد منطقه‌ای ایران در برابر ارمنستان نیز تحلیل و ارزیابی شود.

مبانی نظری: همگرایی منطقه‌ای نوین

تحولات نظریه‌های منطقه‌گرایی در دهه ۱۹۷۰ با چالش‌های عمیقی مواجه شد، چرا که روندهای تجربی این دوره دیگر با گزاره‌های سنتی منطقه‌گرایی کلاسیک سازگاری نداشتند. از یکسو، فرآیند همگرایی در اروپا که الگوی اصلی منطقه‌گرایی محسوب می‌شد، به مرحله‌ای از رکود و «سخت‌شدگی» رسیده بود و از سوی دیگر، تلاش‌های سایر مناطق جهان برای تقلید از مدل اروپایی با ناکامی‌های متعددی روبرو شده بود (Nejad Zandieh and Talebi Arani, 2019: 188). این ناهمخوانی‌ها موجب ظهور گفتمان جدیدی تحت عنوان «منطقه‌گرایی نوین» گردید که در آن مفاهیم همگرایی و منطقه‌گرایی در چارچوبی تازه بازتعریف شدند.

در منظومه نظام بین‌الملل، منطقه‌گرایی به همراه چندجانبه‌گرایی و یک‌جانبه‌گرایی، یکی از سه الگوی اصلی تعاملات بین‌المللی محسوب می‌شود. این پدیده به گسترش چشمگیر همکاری‌های سیاسی و اقتصادی میان دولت‌ها و سایر کنشگران در محدوده‌های جغرافیایی مشخص اشاره دارد. از منظر علوم سیاسی، منطقه‌گرایی فرآیندی است که در آن دو یا چند کشور با ایجاد نهادها و ترتیبات جدید، ساختارهای سیاسی نوینی را پدید می‌آورند. اگر نسل اول و دوم منطقه‌گرایی را به ترتیب به دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۸۰

نسبت دهیم، در دوران پساجنگ سرد، جهانی‌سازی بود که کشورها را به سمت تشکیل اتحادیه‌های منطقه‌ای در قالب همگرایی سازنده سوق داد. این تحول ناشی از تلاش دولتها برای حفظ و گسترش حوزه نفوذ خود در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بود که به ظهور «منطقه‌گرایی جدید» انجامید. تمایز اصلی منطقه‌گرایی نوین با الگوهای پیشین در چندبعدی بودن آن نهفته است. برخلاف رویکردهای تک‌بعدی گذشته که صرفاً بر جنبه‌های اقتصادی یا سیاسی تمرکز داشتند، منطقه‌گرایی معاصر به عنوان ابزاری جامع شامل ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی عمل می‌کند. مؤلفه‌هایی چون هویت منطقه‌ای، همگونی سیاسی، امنیت جمعی و انسجام منطقه‌ای از ویژگی‌های بارز این پارادایم جدید محسوب می‌شوند. از منظر تحلیلی، منطقه‌گرایی نوین در چهار بُعد اساسی با نمونه‌های پیشین تفاوت دارد: (۱) کارگزاری (با مشارکت همزمان بازیگران دولتی و غیردولتی)، (۲) انگیزه و هدف (با تأکید بر چندبعدی بودن)، (۳) جهت‌گیری (ترکیبی از روندهای بالا به پایین و پایین به بالا) و (۴) گستره (با ماهیتی جهان‌شمول) (Ranjesh and Latifan, 2016: 273).

در چارچوب نظری کانتوری و اسپینگل، چهار متغیر کلیدی برای سنجش همگرایی منطقه‌ای معرفی شده است: نخست «میزان انسجام» که به شباهت‌ها و مکمل بودن واحدهای سیاسی یک منطقه در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و وفاداری نهادی اشاره دارد. دوم «ماهیت ارتباطات» که دربرگیرنده پیوندهای میان‌جمعیتی، رسانه‌ای، نخبگانی، زیرساختی و گردشگری است. سوم «سطح قدرت» که به ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه کشورهای عضو برای هماهنگ‌سازی سیاست‌ها می‌پردازد. چهارم «ساختار روابط» که طیف روابط اعضا از ستیز تا اتحاد را مورد بررسی قرار می‌دهد. این چارچوب نظری با طرح مفهوم «سیستم اثرگذار»، نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای در شکل‌دهی به پویایی‌های همگرایی را نیز مدنظر قرار می‌دهد.

بر اساس این الگوی تحلیلی، اهداف اصلی همگرایی منطقه‌ای در سه محور قابل دسته‌بندی است: (۱) ارتقای امنیت منطقه‌ای از طریق همکاری‌های جمعی؛ (۲) تسریع روند توسعه و پیشرفت اقتصادی؛ (۳) افزایش اعتبار و نفوذ سیاسی در عرصه بین‌المللی (Basiri et al., 2013: 59). در نگاهی کلی، منطقه‌گرایی نوین را می‌توان مرحله‌ای تکاملی در دیپلماسی منطقه‌ای دانست که با ایجاد چارچوب‌های نهادی و حقوقی مشخص، مناسبات میان دولت‌های همسایه را نظام‌مند می‌سازد و از طریق مکانیسم‌های فنی، حقوقی و اقتصادی به تدریج تحول می‌یابد (Tahmasebi et al., 2022: 111). این پارادایم جدید، با ترکیب ابعاد مختلف همکاری‌های منطقه‌ای، الگویی پویا و انعطاف‌پذیر برای مدیریت چالش‌های بین‌المللی معاصر ارائه می‌دهد. (Tahmasebi and et al, 2022: 111).

پیشینه تحقیق

اطهری و رحمانی (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی روابط ایران و آذربایجان؛ چالش‌ها و فرصت‌ها، مطالعات منافع ملی» معتقدند ایران و آذربایجان با وجود همسایگی و اشتراکات فرهنگی اعم از تاریخی، مذهبی، آداب و رسوم و ... چالش‌ها و موانع خاصی در روابط با یکدیگر دارند. مقاله این چالش‌ها را در دهه آخر در سه سطح داخلی، منطقه‌ای و جهانی شامل بی‌اعتمادی و بدبینی نسبت به یکدیگر، رژیم حقوقی دریای خزر، مشکلات اقتصادی، دخالت‌های کشورهای منطقه‌ای همانند ترکیه، جایگاه رژیم صهیونیستی و نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای همانند روسیه و آمریکا می‌داند (Athari and Rahmani, 2022).

پوراحمدی و پدین (۱۳۹۹) در مقاله «عوامل اثرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۱۶» با طرح این سوال که عوامل اثرگذار بر سیاست خارجی و دست‌آوردهای ایران در آذربایجان بین سال‌های ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۷ کدامند و چه تأثیری بر روابط دو کشور گذاشته است؟، با استفاده از تئوری واقع‌گرایی تدافعی به این نتیجه رسیده‌اند که پس از فروپاشی شوروی عوامل ژئواستراتژیکی، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئوپلیتیک در شکل دادن به سیاست مبتنی بر رقابت ایران با آذربایجان مؤثر بوده است (Pourahmadi and Padin, 2019).

کولایی (۱۳۹۸) کتاب «دیپلماسی علمی جمهوری اسلامی ایران در جمهوری‌های قفقاز جنوبی: جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان» را در ۷ فصل تدوین کرده است. نویسنده ضمن بررسی مفهوم دیپلماسی علمی و جایگاه آن در عرصه روابط بین‌الملل، در هر فصل به طور جداگانه رویکرد جمهوری اسلامی ایران براساس این نوع دیپلماسی را با تأکید بر مبادلات فرهنگی مانند مبادله

دانشجو، همکاری‌های علمی و آموزشی و ... در روابط ایران با آذربایجان، ارمنستان و گرجستان بررسی کرده است (Koolae, 2019).

منشی‌پور و حیران‌نیا (۲۰۲۱) در مقاله «منافع و سیاست‌های امنیتی ایران در قفقاز جنوبی»^۱ با هدف نشان دادن همکاری و رقابت بین روسیه، ایران و ترکیه استدلال می‌کنند در حالی که تغییرات زیادی در سیاست منطقه‌ای ایجاد شده است، تسلط روسیه بر منطقه دست نخورده باقی مانده و تهران و آنکارا خود را در رقابت دائمی با یکدیگر دریافته‌اند و در عین حال منافع خود را در مقابل منافع روسیه متعادل می‌کنند (Monshipouri and Heiran-Nia, 2021).

امین و فاتح (۲۰۱۹) در مقاله «روابط ایران با آذربایجان و ارمنستان؛ رویکردی تطبیقی در مورد سیاست‌های پراگماتیستی»^۲ با هدف تعیین جنبه‌های مختلف ترجیحات سیاست خارجی ایران در قبال آذربایجان و ارمنستان در چارچوب عمل‌گرایی معتقدند اهمیت قفقاز جنوبی پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی را به سوی اتخاذ سیاست‌های جدید در قبال این منطقه رهنمون کرده است، اما این سیاست‌های کشورها با یکدیگر متفاوت است. در این خصوص رویکرد ایران مبتنی بر سیاست عمل‌گرایانه است و این کشور تلاش می‌کند سیاست‌های خود را در منطقه از نظر ارمنستان و آذربایجان متعادل کند (Emin and Fatih, 2019).

زبانوا (۲۰۱۷) در مقاله «اتصال ایران و قفقاز جنوبی: چشم‌اندازهای رقابتی کریدور شمال- جنوب»^۳ معتقد است که قفقاز جنوبی به دلیل موقعیت جغرافیایی خود می‌تواند مسیرهای تجاری جایگزینی را بین ایران و اروپا به عنوان بخشی از چشم‌انداز بزرگ‌تر کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال- جنوب فراهم کند. در این مسیر مزایای بالقوه ایران داشتن جایگزینی برای مسیر زمینی خود به اروپا از طریق ترکیه، و در بلندمدت، تبدیل شدن به یک کشور ترانزیتی برای حمل و نقل بار بین آسیای جنوبی و اروپا است. این مزایا زمینه‌ی رقابت بین ایران با ارمنستان و آذربایجان را به وجود آورده است؛ اما ایران رویکرد محتاطانه‌ای را اتخاذ کرده است (Zabanova, 2017).

در بررسی ادبیات مرتبط با روابط ایران و ارمنستان، مطالعات پیشین عمدتاً بر تحلیل‌های ژئوپلیتیکی کلان یا رقابت‌های قدرت‌های بزرگ در منطقه قفقاز جنوبی متمرکز بوده‌اند و کمتر به کنش‌های دوجانبه ارمنستان از منظر سیاست خارجی ایران پرداخته‌اند. نوآوری این پژوهش در این است که کنش‌های خاص ارمنستان و تعاملات امنیتی در برابر تهدیدات مشترک از دریچه نظریه همگرایی منطقه‌ای تبیین شده است. این نظریه، رفتارهای ارمنستان را به‌عنوان تلاشی برای تقویت پیوندهای منطقه‌ای با ایران به‌منظور کاهش وابستگی به قدرت‌های فرامنطقه‌ای تحلیل می‌کند. بر این اساس، پژوهش حاضر راهبرد ایران را در قبال ارمنستان، شامل توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای، تقویت دیپلماسی اقتصادی، و حمایت از ابتکارات چندجانبه، به‌عنوان پاسخی همگرایانه برای افزایش ثبات و نفوذ در قفقاز جنوبی بررسی می‌کند. این رویکرد، برخلاف مطالعات پیشین که عمدتاً بر رقابت‌های ژئوپلیتیکی متمرکز بودند، بر پویایی‌های همکاری‌محور و مصادیق عینی رفتار دوجانبه تأکید دارد.

یافته‌های تحقیق

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، کشورهای تازه‌استقلال‌یافته قفقاز را به شکلی بی‌سابقه وارد صحنه محاسبات ژئوپلیتیکی جهانی کرد. این کشورها که تا پیش از آن در سایه نظم دوقطبی قرار داشتند، ناگهان به بازیگرانی با اهمیت استراتژیک تبدیل شدند؛ چه به واسطه منابع انرژی غنی همچون آذربایجان، چه به دلیل موقعیت ترانزیتی حیاتی مانند گرجستان، و چه به‌خاطر درگیری‌های متعدد و کشمکش‌های قومی که هر سه کشور منطقه قفقاز جنوبی (ارمنستان، آذربایجان و گرجستان) را درگیر کرده است. با تضعیف موقعیت روسیه در دوران پساشوروی، این جمهوری‌ها مسیرهای گوناگونی را برای تثبیت حاکمیت ملی، توسعه اقتصادی و شکل‌دهی به ائتلاف‌های سیاسی طی کردند. همین وضعیت، به‌تدریج باعث پدید آمدن مسائل جدید امنیتی و سیاسی شد که پیش از فروپاشی شوروی اصلاً مطرح نبود.

1. Iran's Security Interests and Policies in the South Caucasus

2. Iranian Relations with Azerbaijan and Armenia: A Comparative Approach in the case of Pragmatist Politics

3. Connecting Iran and the South Caucasus: Competing Visions of the North-South Corridor

طولی نکشید که روشن شد قفقاز نه تنها برای روسیه، بلکه برای قدرت‌هایی چون ترکیه، ایران، ایالات متحده، اتحادیه اروپا و چین نیز از اهمیت و حساسیت خاصی برخوردار است. به‌ویژه قفقاز جنوبی به واسطه موقعیت ژئوپلیتیکی منحصر به فردش، به عنوان گذرگاه میان اروپا، خاورمیانه و آسیا، نقشی کلیدی در معادلات استراتژیک ایفا می‌کند. قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای همواره از این منطقه به‌عنوان نقطه نفوذ و گسترش هژمونی خود در سایر مناطق بهره برده‌اند. این روند در گذشته با سیاست‌های امپراتوری‌های ایران و عثمانی نمود پیدا می‌کرد و در دوران معاصر به رقابت شدید میان آمریکا و روسیه بدل شده است. روسیه همچنان قفقاز جنوبی را حوزه سنتی نفوذ خود می‌داند و در برابر دخالت روزافزون غرب، موضع‌گیری‌های سخت‌گیرانه‌تری اتخاذ کرده است.

در واقع، موقعیت ژئواستراتژیک این منطقه باعث شده که مسکو از همان ابتدای استقلال جمهوری‌های قفقاز جنوبی تلاش کند آن‌ها را در مدار نفوذ ژئوپلیتیکی خود حفظ کند. در همین حال، غرب نیز به دلیل موقعیت ژئواکونومیک منطقه، به‌ویژه پس از سال ۱۹۹۱، نگاه ویژه‌ای به آن داشته است. اهمیت قفقاز از منظر انرژی، به‌ویژه با در نظر گرفتن منابع عظیم نفت و گاز در آذربایجان، دریای خزر و کشورهای آسیای مرکزی نظیر قزاقستان و ترکمنستان، برجسته‌تر شده است. این ذخایر در دورانی که تقاضا برای انرژی در سطح جهانی رو به افزایش است، به یک اهرم ژئواستراتژیک بدل شده‌اند. سیاست‌های کشورهای غربی نیز با هدف کاهش وابستگی به منابع انرژی روسیه و خاورمیانه، توجه خود را به قفقاز افزایش داده‌اند.

در کنار عوامل انرژی‌محور، تنش‌های سیاسی، رقابت‌های قومی و مرزی، فعالیت گروه‌های جدایی‌طلب، و جنایات سازمان‌یافته نیز به‌عنوان عواملی پایدار در بی‌ثباتی قفقاز نقش دارند. این عوامل نه تنها موقعیت داخلی کشورهایی چون ارمنستان، آذربایجان و گرجستان را شکننده کرده‌اند، بلکه بر معادلات منطقه‌ای قدرت‌هایی مانند ایران و ترکیه نیز تأثیرگذار بوده‌اند. در چنین بستری، هرگونه درگیری یا تنش محلی، به‌واسطه پیوند منافع قدرت‌های مختلف، پتانسیل گسترش به سطحی وسیع‌تر و بی‌ثبات‌سازی کلی منطقه را داراست (Tibold and Cillessen, 2006: 11).

از مهم‌ترین ویژگی‌های امروزی قفقاز جنوبی، اهمیت سیاسی و اقتصادی فزاینده‌ی آن در سطح بین‌المللی است. نقش راهبردی این منطقه به‌عنوان مسیر اصلی خطوط انتقال هیدروکربن از دریای خزر به اروپا غیرقابل انکار است. هرچند تنها آذربایجان از منابع بزرگ انرژی بهره‌مند است، اما مسیر عبور انرژی به همان اندازه اهمیت دارد. ذخایر نفت این کشور حدود ۰.۶ درصد از منابع اثبات‌شده جهانی را تشکیل می‌دهد (معادل تقریباً ۱ میلیارد تن یا ۷ میلیارد بشکه نفت)، و گاز طبیعی آن نیز سهمی حدود ۰.۸ درصد از ذخایر جهانی دارد. بررسی‌های ژئولوژیک حاکی از آن است که حدود ۱۰ درصد از ذخایر جهانی نفت در دریای خزر نهفته است که بین ۴ تا ۶ درصد آن متعلق به آذربایجان است. از همین رو، یکی از سریع‌ترین و امن‌ترین مسیرهای انتقال این ثروت انرژی به بازارهای جهانی از طریق قفقاز جنوبی می‌گذرد.

در یک جمع‌بندی کلان، مسائل استراتژیک قفقاز جنوبی را می‌توان در چند محور اساسی طبقه‌بندی کرد:

* موقعیت فرهنگی و تمدنی آن به‌عنوان خط تماس تمدن‌های اسلامی و مسیحی، مطابق دیدگاه هانتینگتون، و همچنین نقطه برخورد قومیت‌های ترک و غیرترک؛

* گسترش نفوذ ناتو به شرق و تلاش آن برای استقرار در قفقاز؛

* رقابت روسیه و اوکراین در دریای سیاه و وضعیت ناوگان نظامی در سواحل شبه‌جزیره کریمه؛

* اهمیت مسیرهای انتقال انرژی دریای خزر، منافع کنسرسیوم‌های نفت و گاز بین‌المللی؛

* سیاست‌های جدید دفاعی روسیه در حمایت از روس‌تبارهای منطقه؛

* مخالفت مشترک ایران و روسیه با گسترش ناتو در منطقه و هم‌راستایی آن‌ها در مدیریت بحران‌ها؛

* روند استقلال‌طلبی و تجزیه‌طلبی در نقاط مختلف قفقاز؛

* استقرار پایگاه‌های هوایی ناتو در ترکیه و همکاری نظامی ترکیه با رژیم صهیونیستی؛

* ترویج ایده‌ی پان‌ترکیسم از سوی ترکیه؛

* مرزبندی‌های ناهماهنگ داخلی و بین‌المللی که بستر بحران‌های مکرر شده‌اند (Ebrahimi and Zarei, 2019: 128).

مجموعه این عوامل، همراه با ظرفیت‌های بالقوه اقتصادی در صنایع مختلف، کشاورزی، تجارت و حمل‌ونقل، قفقاز را به صحنه رقابت بازیگران سنتی مانند ایران، روسیه و ترکیه، و قدرت‌های نوظهور نظیر آمریکا، اتحادیه اروپا، اسرائیل و چین تبدیل کرده است. حضور دولت‌های ناکارآمد، ادعاهای مرزی متقابل، و تضاد منافع قدرت‌های بزرگ، پیچیدگی امنیتی منطقه را دوچندان کرده‌اند. این رقابت‌های چندلایه با منطق «بازی استراتژیک با حاصل جمع متغیر» قابل تحلیل است که در آن بازیگران در تلاش برای حذف یا مهار یکدیگر، ثبات منطقه را در وضعیت ابهام و شکنندگی نگه می‌دارند (Dastjerdi, Mottaqi and Rashidi, 2011: 68).

رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی

با فروپاشی شوروی، قفقاز جنوبی بار دیگر به عرصه رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل شد؛ رقابتی که پیش‌تر در قرن نوزدهم میان روسیه و بریتانیا تحت عنوان «بازی بزرگ» جریان داشت (Koolae, 2005: 11). این منطقه به دلیل تنوع قومیتی، بحران‌های مزمن مانند قره‌باغ، و منابع انرژی جمهوری آذربایجان، بستر مناسبی برای ورود بازیگران متعدد و تشکیل ائتلاف‌ها شده است. موقعیت هم‌مرز ایران با آذربایجان و ارمنستان، باعث شده تهران نسبت به نفوذ رقبای خود در منطقه حساسیت ویژه‌ای داشته باشد.

۱. ترکیه

ترکیه پس از جنگ سرد، از یک متحد صرف غرب، به یک بازیگر منطقه‌ای با جاه‌طلبی‌های ژئوپلیتیکی بدل شده است. فروپاشی شوروی باعث شد پنج جمهوری ترک‌زبان در آسیای مرکزی و قفقاز شکل بگیرند، که ترکیه تلاش کرد از طریق پیوندهای زبانی و فرهنگی، نفوذ خود را میان آن‌ها گسترش دهد. این کشور همچنین خود را الگویی لیبرال، سکولار و سرمایه‌داری برای دولت‌های تازه‌استقلال یافته معرفی کرد و از طریق تزیان ترکیسم، نقش محوری برای خود در منطقه قائل شد (Heydari, 2001: 216). اهداف ترکیه در منطقه شامل گسترش نفوذ، جلوگیری از رشد اسلام‌گرایی انقلابی، حمایت از آذربایجان، اتصال به ذخایر انرژی دریای خزر و ایفای نقش پلی میان غرب و شرق است (Falihat Pische, Sharbati and Mozafari, 2015: 45). اتحاد راهبردی ترکیه و آذربایجان در جنگ‌های قره‌باغ، نه تنها به تضعیف ارمنستان انجامید، بلکه نفوذ سنتی روسیه در منطقه را نیز با چالش مواجه کرد. در نتیجه، ترکیه با حضور پررنگ در باکو، اهرم ژئوپلیتیکی قدرتمندی در قفقاز به دست آورده که باعث نگرانی تهران شده است (Azizi and Isachenko, 2023: 1).

۲. اسرائیل

اسرائیل از دهه ۹۰ میلادی، در راستای دکترین بن‌گوریون، به دنبال گسترش اتحاد با همسایگان غیرعرب مانند کشورهای قفقاز بوده است. استراتژی اسرائیل در منطقه بر سه پایه استوار است: مهار ایران، تأمین انرژی، و فروش تسلیحات. ضعف اقتصادی جمهوری‌های قفقاز، فقدان قدرت‌های باثبات منطقه‌ای و پیوندهای اسرائیل با ترکیه، بستر نفوذ این رژیم را فراهم کرده‌اند (Dastjerdi, Mottaqi and Rashidi, 2011: 79). اسرائیل همچنین از طریق حمایت از یهودیان منطقه، خصوصاً در گرجستان و آذربایجان، پایگاهی برای نفوذ فرهنگی و سیاسی خود ایجاد کرده است. هدف نهایی آن محاصره ایران، کاهش نفوذ تهران و استفاده از منطقه به‌عنوان بازار تسلیحات و انرژی است (Suchkov, 2014).

۳. آمریکا

ایالات متحده از نخستین کشورهای بود که با جمهوری‌های تازه‌استقلال یافته قفقاز روابط برقرار کرد. اگرچه درگیری‌های دهه ۹۰ اولویت بالایی برای آمریکا نداشتند، اما کشف ذخایر انرژی خزر، توجه این کشور را جلب کرد. سه محرک کلیدی سیاست آمریکا در منطقه عبارتند از: تقویت حاکمیت ملی کشورها، حمایت از شرکت‌های نفتی آمریکایی و تأمین امنیت انرژی جهانی (Taheri and Farahmand, 2015: 141).

در چارچوب بیانیه حمایت از آزادی، آمریکا میلیاردها دلار کمک مالی به منطقه اختصاص داد و از طرح‌هایی مانند مشارکت برای صلح و گسترش ناتو به شرق پشتیبانی کرد. اهداف واشنگتن شامل کاهش نفوذ روسیه و ایران، بهره‌برداری از منابع انرژی، و حضور نظامی برای مقابله با تروریسم و مهار رقبا است (Jafari far and Khani, 2021: 48).

تحلیل سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی: رویکردی واقع‌گرایانه با پیوندهای تاریخی

قفقاز جنوبی همواره در مرکز توجه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران قرار داشته و جایگاهی راهبردی در اولویت‌های منطقه‌ای تهران یافته است. این اهمیت ناشی از سه مؤلفه‌ی کلیدی است: پیوندهای عمیق تاریخی و فرهنگی با جوامع منطقه، موقعیت جغرافیایی حساس آن در اتصال ایران با شمال و غرب آسیا، و تأثیر مستقیم تحولات امنیتی منطقه بر ثبات داخلی ایران، به‌ویژه در نواحی مرزی شمال‌غرب کشور (Kouhi-Esfahani, 2016: 138). قفقاز برای قرن‌ها جزئی از فضای تمدنی و سیاسی ایران به شمار می‌رفت و هم‌اکنون نیز اشتراکات فرهنگی و زبانی با بخش‌هایی از این منطقه، به‌ویژه در میان اقوام ترک‌زبان و ارمنی‌تبار ایران، استمرار یافته است. افزون بر آن، قفقاز به عنوان گذرگاه ژئوپلیتیکی بین خلیج فارس و اروپا، و نیز نقطه اتصال کریدورهای ترانزیتی شمال-جنوب و شرق-غرب، در محاسبات اقتصادی ایران نقشی کلیدی دارد.

در این میان، اگرچه ایدئولوژی دینی همواره یکی از عناصر تشکیل‌دهنده سیاست خارجی جمهوری اسلامی بوده، اما رفتار تهران در قبال قفقاز جنوبی، عمدتاً مبتنی بر ملاحظات ژئوپلیتیکی و رویکردی واقع‌گرایانه بوده است. نمونه شاخص این رویکرد، موضع بی‌طرفانه ایران در مناقشه قره‌باغ بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان است؛ مناقشه‌ای که از لحاظ مذهبی حساسیت‌برانگیز بود، زیرا یک سوی آن جمهوری آذربایجان با اکثریت شیعه قرار داشت. با این حال، تحلیل‌ها نشان می‌دهند که تهران در عمل با ارسال سوخت و انرژی به ارمنستان، نوعی حمایت ضمنی از این کشور داشته است، رویکردی که در ظاهر با اصول ایدئولوژیک جمهوری اسلامی چون «حمایت از امت اسلامی» در تضاد است، اما در واقع از منطق موازنه‌گرایی ژئوپلیتیک پیروی می‌کند (Fallahi and Omid, 2018: 421). این نشان می‌دهد که سیاست ایران در این منطقه بیش از آن که تهاجمی و ارزشی باشد، محافظه‌کارانه و بر مبنای محاسبه منافع بوده است.

اهداف کلان ایران در قفقاز جنوبی را می‌توان در پنج محور اصلی خلاصه کرد:

۱. مهار نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای همچون آمریکا، ناتو، اتحادیه اروپا و رژیم صهیونیستی با هدف حفظ ثبات در مرزهای شمالی و ممانعت از گسترش ناامنی به درون خاک ایران؛
۲. تقویت روابط راهبردی با کشورهای قفقاز از طریق دیپلماسی چندجانبه، مبادلات اقتصادی، فرهنگی و زیرساختی به منظور تثبیت موقعیت منطقه‌ای ایران؛
۳. مدیریت تنش‌ها و کاهش تهدیدات امنیتی، به‌ویژه در بحران قره‌باغ، با ایفای نقش میانجی‌گر فعال یا موازنه‌گر منعطف در برابر ترکیه و روسیه؛
۴. دفاع از منافع ایران در رژیم حقوقی دریای خزر از طریق تلاش برای تحقق سهم عادلانه ایران در بهره‌برداری از منابع انرژی این دریا؛
۵. حضور مؤثر در پروژه‌های ترانزیتی منطقه‌ای شامل کریدورهای انرژی و تجارت شمال-جنوب و شرق-غرب، که به ایران امکان نقش‌آفرینی فعال‌تر در اقتصاد اوراسیایی می‌دهد (Golmohammadi and Azizi, 2023: 297).

تحلیل رویکرد ایران در این منطقه نشان می‌دهد که سیاست تهران نوعی محافظه‌کاری عمل‌گرایانه است؛ رویکردی که از یک سو به محدودیت‌های داخلی (همچون تنوع قومی و مذهبی) و فشارهای خارجی (مانند تحریم‌ها و رقابت‌های ژئوپلیتیکی) توجه دارد و از سوی دیگر، تلاش می‌کند تا جایگاه ایران در تحولات قفقاز حفظ شود. برخلاف برخی حوزه‌های سیاست خارجی که رنگ و بوی ایدئولوژیک آشکاری دارند، در قفقاز، محاسبات عقلانی، ریسک‌گریز و متکی بر منافع مادی و امنیتی غالب است.

از منظر امنیت داخلی، حضور اقلیت‌های قومی و مذهبی قابل توجه در ایران از جمله آذری‌ها، آرامنه، ترکمن‌ها و کردها موجب شده تا تهران با حساسیت ویژه‌ای به تحولات قومی و فرقه‌ای در قفقاز نگاه کند. بیم از سرایت‌پذیری مطالبات قومی یا تحریک

جدایی طلبی باعث شده که ایران بر حفظ تمامیت ارضی کشورهای منطقه تأکید کند و از سناریوهای تجزیه یا بازترسیم مرزها حمایت نکند. در این راستا، ایران در تعاملات خود با دولت‌های قفقاز تلاش می‌کند نوعی نظم واقع‌گرایانه و باثبات را تقویت کند؛ نظمی که در آن هرگونه تغییر ژئوپلیتیکی از طریق ابزارهای مسالمت‌آمیز و با اجماع منطقه‌ای انجام گیرد.

در مجموع، می‌توان گفت سیاست ایران در قفقاز جنوبی بر سه اصل کلیدی استوار است: پذیرش نظم موجود منطقه‌ای به‌عنوان یک واقعیت ژئوپلیتیکی، توجه به منافع ملی در کنار محدودیت‌های بین‌المللی، و توازن‌سازی میان بازیگران متخاصم برای حفظ موقعیت منطقه‌ای ایران. این راهبرد که مبتنی بر شناخت دقیق هزینه‌ها و فایده‌های بلندمدت است، نوعی عقلانیت سیاسی در عرصه‌ای پرمخاطره را نمایندگی می‌کند (Tisheyar and Bahrami, 2018: 25-28).

شناخت راهبردی ارمنستان: بازیگری در انزوای ژئوپلیتیکی

کشور ارمنستان که در گذشته بخشی از جمهوری ماوراء قفقاز شوروی بود، در سال ۱۹۳۶ به‌عنوان یکی از جمهوری‌های مستقل در چارچوب اتحاد جماهیر شوروی رسمیت یافت. پس از شکست کودتای کمونیست‌های افراطی در مسکو و فروپاشی نهایی شوروی در سال ۱۹۹۱، ارمنستان اعلام استقلال کرد و به‌عنوان یکی از بازیگران نوظهور در قفقاز جنوبی وارد نظام بین‌الملل شد (Amir Ahmadian, 1997: 95).

با وسعتی برابر با ۲۹٬۸۰۰ کیلومتر مربع، ارمنستان کشوری کوهستانی در قلب فلات ارمنستان به‌شمار می‌رود که میانگین ارتفاع آن حدود ۱۸۰۰ متر از سطح دریاست. این ویژگی، هم در شکل‌گیری هویت ملی و هم در ساختار دفاعی کشور نقش ایفا کرده است. مرزهای آن با گرجستان در شمال، جمهوری آذربایجان در شرق، ایران در جنوب، منطقه خودمختار نخجوان در جنوب‌غرب و ترکیه در غرب تعریف شده‌اند. با این حال، بسته بودن مرزها از سوی ترکیه و جمهوری آذربایجان (نقشه شماره ۱) باعث شده ارمنستان در یک وضعیت انزوای ژئوپلیتیکی مزمن قرار گیرد که فرصت‌های تجاری و ترانزیتی آن را به‌شدت محدود کرده است.

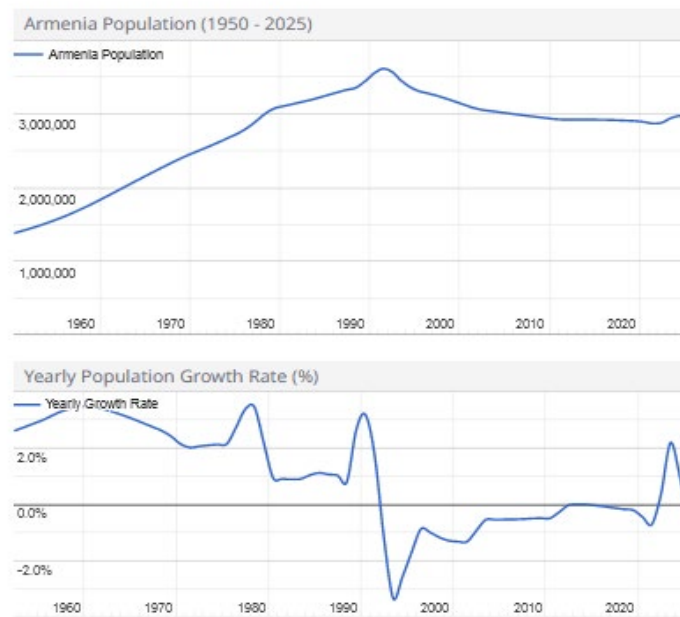

نقشه ۱. موقعیت جغرافیایی ارمنستان

در واکنش به این انزوا، ارمنستان از نخستین کشورهای استقلال‌یافته شوروی بود که روابط راهبردی و امنیتی نزدیکی با فدراسیون روسیه برقرار کرد. ائتلاف با مسکو نه تنها به‌دلیل میراث شوروی، بلکه بیشتر به‌واسطه اشتراک منافع در مناقشه قره‌باغ و مقابله با تهدیدات ناشی از ترکیه تقویت شد. این همکاری به‌ویژه در زمینه نظامی و حضور روسیه در پایگاه گیومری نمود یافته است (Heydari, 2004: 105).

از منظر قومیتی، ارمنستان از همگن‌ترین جوامع قفقاز جنوبی به‌شمار می‌رود. نزدیک به ۹۳ درصد جمعیت آن را ارمنه تشکیل می‌دهند و پس از مهاجرت گسترده آذری‌ها، تنها اقلیت قابل توجه باقیمانده در این کشور کردهای ایزدی هستند. چنین ترکیب جمعیتی نسبتاً یکنواخت، امکان انسجام اجتماعی بالاتری را در مقایسه با همسایگان فراهم کرده، اما اختلاف‌های ارضی حل نشده با ترکیه و جمهوری آذربایجان، مانعی جدی برای تثبیت مرزهای رسمی و تحکیم حاکمیت کامل این کشور به‌شمار می‌رود (Bani Hashemi, 2009: 128).

بر اساس داده‌های جمعیتی موجود (نمودار ۱)، جمعیت ارمنستان در سال ۲۰۲۵ حدود ۳'۹۵۱'۷۶۳ نفر تخمین زده می‌شود. با این حال، نرخ رشد جمعیت منفی و مهاجرت گسترده به اروپا و روسیه، تهدیدی برای پایداری جمعیتی این کشور محسوب می‌شود.

نمودار ۱. نمودار جمعیتی ارمنستان (worldometers, 2025)

از منظر ساختار سیاسی، نظام حکومتی ارمنستان بر پایه قانون اساسی ۱۹۹۵، جمهوری دموکراتیک پارلمانی با تفکیک قوای سه‌گانه تعریف شده است. مجلس ملی این کشور با ۱۳۲ کرسی، مسؤولیت قانون‌گذاری را بر عهده دارد. از سال ۲۰۲۲، واهانگن خاچاتوریان در مقام ریاست‌جمهوری و نیکول پاشینیان در جایگاه نخست‌وزیری، رهبری دولت را در اختیار دارند. پاشینیان، که پس از اعتراضات گسترده داخلی در سال ۲۰۱۸ به قدرت رسید، چهره‌ای اصلاح‌طلب محسوب می‌شود که بر شفاف‌سازی، توسعه اقتصادی و کاهش وابستگی امنیتی به روسیه تأکید دارد؛ هرچند در عمل هنوز این وابستگی پابرجاست. در تحلیل نهایی، ارمنستان بازیگری است که علی‌رغم کوچکی سرزمینی و چالش‌های ژئوپلیتیکی، توانسته جایگاه خاصی در رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای خود تثبیت کند. انزوای جغرافیایی آن را به سمت ائتلاف‌سازی امنیتی سوق داده، اما ساختار همگن قومی و ثبات نسبی سیاسی می‌تواند بستر مناسبی برای تقویت تعاملات منطقه‌ای فراهم آورد؛ به‌ویژه با کشورهایی چون ایران که هم‌مرز، بی‌طرف در منازعات، و دارای منافع مشترک در حوزه ثبات قفقاز هستند.

گذاری بر روابط ارمنستان و ایران

ایران از جمله نخستین کشورهایی بود که استقلال جمهوری ارمنستان را پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در ۲۵ دسامبر ۱۹۹۱ به رسمیت شناخت. تنها چند هفته بعد، در تاریخ ۹ فوریه ۱۹۹۲، روابط دیپلماتیک رسمی میان دو کشور آغاز شد و به‌دنبال آن، سفارتخانه‌های ایران و ارمنستان در ایروان و تهران افتتاح شدند (Embassy of the Islamic Republic of Iran, 2023).

پیشینه‌ی تاریخی و فرهنگی مشترک، به‌ویژه حضور دیرین جامعه آرامنه در ایران، پایه‌ای مستحکم برای برقراری مناسباتی نزدیک و باثبات میان تهران و ایروان فراهم کرده است. علیرغم تفاوت‌های مذهبی، اشتراکات تمدنی و رویکرد حسن همجواری جمهوری اسلامی ایران، مسیر همکاری دو کشور را هموار ساخته‌اند.

جمهوری ارمنستان، با وجود مرز محدود ۴۴ کیلومتری با ایران، به‌دلیل انسداد مرزهایش با ترکیه و جمهوری آذربایجان، اهمیت ویژه‌ای برای توسعه تعاملات با ایران قائل است. سفرهای متقابل مقامات بلندپایه، از جمله دیدار نخست‌وزیر نیکول پاشینیان از تهران و سفر رئیس‌جمهور وقت ایران، حسن روحانی، به ایروان در سال ۱۳۹۸، همراه با دیدارهای مستمر وزرای خارجه دو کشور، گویای سطح بالای تحرک در روابط دوجانبه است. این روابط تنها به حوزه سیاسی محدود نمی‌شود، بلکه همکاری در زمینه‌های حقوقی، قضایی و بین‌المللی نیز روندی مثبت را طی کرده و هماهنگی دو کشور در مجامع جهانی را تسهیل کرده است. در عرصه اقتصادی، ایران یکی از مسیرهای ترانزیتی حیاتی برای ارمنستان به‌شمار می‌آید. تبادلات تجاری میان دو کشور شامل صادرات کالاهایی مانند نفت، قیر، میلگرد و محصولات فولادی از سوی ایران، و واردات اقلامی چون کنسانتره، قطعات صنعتی و گوشت از سوی ارمنستان است.

مناسبات تهران و ایروان بر دو پایه‌ی اصلی استوار است: نخست، پیوندهای تاریخی و فرهنگی که بستری از درک متقابل فراهم کرده‌اند؛ و دوم، موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه دو کشور که آنها را به‌ویژه در شرایط منطقه‌ای پرتنش، به سوی همکاری سوق داده است. ارمنستان طی بیش از دو دهه، ایران را متحدی باثبات و قابل اعتماد تلقی کرده و این در شرایطی است که بسیاری از همسایگان دیگر ایران، روابطی متغیر و گاه پرتنش با تهران داشته‌اند (Koolae and Hosseini Taghiabadi, 2019: 174-176).

علل همکاری ارمنستان با ایران

همان‌گونه که در مباحث پیشین نیز نشان داده شد، روابط میان ایران و ارمنستان عمدتاً بر پایه تعامل و همگرایی شکل گرفته است. این الگوی باثبات رفتاری از سوی ارمنستان، به‌عنوان محرک اصلی کنش‌های همگرایانه این کشور نسبت به ایران، در چند عامل کلیدی ریشه دارد:

۱. انزوای ژئوپلیتیکی و وابستگی راهبردی به ایران: یکی از مهم‌ترین دلایل تمایل ارمنستان به همگرایی با ایران، شرایط انزوای استراتژیکی این کشور است. در نتیجه‌ی محاصره‌ی زمینی توسط جمهوری آذربایجان و ترکیه، و نیز نبود مرز مشترک با روسیه به‌عنوان شریک سنتی، ارمنستان ناگزیر به سمت ایران به‌عنوان تنها راه ارتباطی باثبات منطقه‌ای روی آورده است. همجواری جغرافیایی و اشتراک منافع استراتژیک با تهران موجب شد روابط دوجانبه از نخستین سال‌های پس از استقلال ارمنستان با سرعت گسترش یابد.

ایروان در تدوین سیاست خارجی خود، جایگاه ایران را به‌عنوان کشوری با منابع انرژی، ساختار اقتصادی قابل اتکا، ثبات نسبی سیاسی و موقعیت ژئواستراتژیک مهم (ارتباط با خلیج فارس و دریای عمان) بسیار حائز اهمیت دانسته است. افزون بر این، ایران به‌دلیل پیوندهای فرهنگی، پیشینه تمدنی و سیاست خارجی باثبات، در دیدگاه راهبردی ارمنستان، به‌مثابه شریکی پایدار در منطقه تلقی می‌شود. به این ترتیب، ایران برای ارمنستان نقشی حیاتی ایفا می‌کند؛ نه فقط به‌عنوان شریک اقتصادی، بلکه به‌عنوان حلقه واسط ژئوپلیتیکی میان قفقاز، خلیج فارس، آسیای مرکزی و جهان عرب (Qaysari and Goodarzi, 2009: 132-143).

۲. نزدیکی فرهنگی و اشتراکات تمدنی: ارمنستان و ایران دارای یکی از قدیمی‌ترین روابط فرهنگی در منطقه هستند که ریشه در بیش از سه هزار سال تاریخ مشترک دارد. این سابقه‌ی تاریخی، به‌ویژه در حوزه‌های ادبی، هنری، زبانی و مذهبی، پیوندی عمیق میان دو ملت ایجاد کرده است. آرامنه، به‌عنوان بزرگ‌ترین اقلیت دینی ایران، همواره از جایگاه ویژه‌ای در جامعه ایرانی برخوردار بوده‌اند. رفتار تاریخی مردم و دولت ایران نسبت به آرامنه، از جمله تخصیص بودجه برای بازسازی کلیساها، باعث شده است تا ارمنستان نگرشی مثبت و اطمینان‌آمیز نسبت به ایران داشته باشد (Eghbali, 2023).

همزیستی مسالمت‌آمیز ارمنه در ایران، جشن‌های مشترک باستانی، قرابت زبانی در چارچوب خانواده زبان‌های هند و اروپایی، و حمایت دولت ایران از گسترش زبان فارسی در ارمنستان، همگی نشانه‌هایی از این همگرایی فرهنگی‌اند. در این راستا، فعالیت‌های مشترک علمی، دانشگاهی، رسانه‌ای و هنری میان دو کشور در قالب تفاهم‌نامه‌های رسمی دنبال شده است (Javadi Arjomand and Fallahi, 2015: 2021; Nizamabadi, 2016: 75-77).

۳. ایران به‌عنوان عامل توازن‌ساز در برابر ترکیه: در فضای پسا شوروی، رقابت برای پر کردن خلأ قدرت در قفقاز جنوبی شدت گرفت. ترکیه با حمایت غرب و ناتو تلاش کرد تا به‌عنوان الگویی ترکیبی از اسلام و ارزش‌های غربی، نفوذ خود را در منطقه گسترش دهد. در همین چارچوب، ایده پان‌ترکیسم نیز از سوی جریان‌های افراطی در آنکارا ترویج شد که هدف آن ایجاد اتصال راهبردی میان جمهوری‌های ترک‌زبان از چین تا بالکان بود. از منظر ارمنستان، چنین طرح‌هایی تهدیدی برای موجودیت ملی تلقی می‌شود؛ به‌ویژه با توجه به گذشته‌ی تاریخی دردناک نسل‌کشی ارمنه و محاصره‌ای که ترکیه و جمهوری آذربایجان بر این کشور تحمیل کرده‌اند.

در این بستر، ایران از دیدگاه راهبردی ارمنستان، نقش متعادل‌کننده در برابر ترکیه را ایفا می‌کند. طبق اسناد رسمی سیاست خارجی ارمنستان در سال ۲۰۰۱، ایران به‌صراحت به‌عنوان وزنه‌ی مهارکننده‌ی نفوذ ترکیه در منطقه تعریف شده است (Kouhi-Esfahani, 2016: 270). این نقش، یکی از ستون‌های اصلی سیاست همگرایی ارمنستان با ایران را شکل می‌دهد.

۴. اتکا به ایران در برابر تهدیدهای جمهوری آذربایجان: مناقشه قره‌باغ، به‌عنوان یکی از پیچیده‌ترین بحران‌های قفقاز جنوبی، جایگاه ویژه‌ای در تحلیل روابط ارمنستان و ایران دارد. اگرچه جمهوری اسلامی ایران در آغاز این مناقشه نقش میانجی را ایفا کرد، اما نزدیکی عملی با ارمنستان موجب نارضایتی دولت آذربایجان شد که به‌واسطه اشتراکات دینی و زبانی، انتظار حمایت بیشتری از سوی ایران داشت.

از سوی دیگر، ارمنستان با اتکا به ایران تلاش کرده است در برابر تهدیدهای نظامی و ارضی جمهوری آذربایجان نوعی پشتوانه راهبردی داشته باشد. حتی در صورت حل بحران قره‌باغ، نزدیکی ارمنستان به ایران ادامه خواهد داشت؛ زیرا ایران به‌عنوان تنها همسایه‌ای که هیچ‌گاه ادعای تاریخی یا ارضی نسبت به ارمنستان نداشته، نقشی حیاتی در حفظ توازن منطقه‌ای دارد (Kazemipour and et al., 2019: 683).

نکته مهم دیگر آن است که ارمنستان تنها مسیر زمینی ایران به قفقاز، روسیه و اروپا به‌شمار می‌رود. مسدود شدن این مسیر، نه‌تنها تمامیت ارضی ایران را تهدید می‌کند، بلکه مناطق آذری‌نشین ایران را نیز در معرض فشار امنیتی قرار می‌دهد. در حالی که جمهوری آذربایجان ادعاهای تاریخی علیه ایران را حتی در کتب درسی رسمی مطرح می‌کند، ارمنستان همواره سیاستی دوستانه داشته و حتی پیشنهاد تشکیل اتحادیه یا کنفدراسیون با ایران را مطرح کرده است. به همین دلیل، مرزهای دو کشور به «مرزهای صلح و دوستی» شهرت یافته‌اند.

راهبرد جمهوری اسلامی ایران در قبال همگرایی ارمنستان: منطقه‌گرایی نوین

جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیاست خارجی خود، قفقاز جنوبی را نه‌تنها به‌عنوان محیط پیرامونی نزدیک، بلکه به‌عنوان عرصه‌ای راهبردی برای پیشبرد اهداف ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و امنیتی خود تلقی می‌کند. قفقاز از این منظر، در حکم گلوگاه تعامل ایران با اروپا و حوزه دریای سیاه است و مسیرهای ترانزیتی این منطقه می‌تواند مکمل دسترسی ایران به بازارهای شمالی و غربی باشد. این موضوع به‌ویژه با توجه به چالش‌های ناشی از محدودیت‌های اعمال‌شده بر مسیرهای سنتی مانند ترکیه و همچنین نیاز به متنوع‌سازی راه‌های ارتباطی، اهمیتی مضاعف یافته است.

از زاویه دید تهران، همگرایی منطقه‌ای تنها در بستر ثبات، صلح و نظم پایدار امکان‌پذیر است. در این میان، جمهوری اسلامی ایران تلاش می‌کند از طریق راهبرد منطقه‌گرایی نوین، نه‌فقط به همکاری‌های دوجانبه با کشورهای منطقه بپردازد، بلکه بستری برای تقویت انسجام منطقه‌ای و توازن در برابر نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای فراهم آورد. این رویکرد، هم به کاهش تهدیدات ژئوپلیتیکی کمک می‌کند، و هم به افزایش وزن ایران در ترتیبات منطقه‌ای. در چارچوب این راهبرد، ارمنستان به‌دلیل موقعیت

جغرافیایی، وضعیت سیاسی باثبات و رفتار همگرایانه، جایگاهی ویژه دارد. در حقیقت، اگرچه در ادبیات سیاسی ارمنستان، نیاز به ایران برای خروج از انزوای ژئوپلیتیکی بارها مورد تأکید قرار گرفته، اما راهبرد ایران در قبال ارمنستان مبتنی بر تأمین منافع ژئوپلیتیکی خود از طریق تعمیق همکاری با این کشور است، نه صرفاً پاسخ به نیاز طرف مقابل. به عبارتی، تهران با بهره‌گیری از فرصت‌های ناشی از همگرایی با ارمنستان، به دنبال ساختن یک محیط منطقه‌ای مطلوب برای پیشبرد اهداف خود در سطح ملی و فرمانطقه‌ای است (Soraya, 2010: 187).

به‌طور مشخص، ارمنستان برای ایران سه کارکرد اساسی دارد:

۱. گشایش یک مسیر راهبردی ارتباطی در مقابل انحصار ترکیه؛
 ۲. تقویت نقش ایران در مناسبات امنیتی قفقاز و موازنه با ترکیه و جمهوری آذربایجان.
 ۳. تثبیت عمق راهبردی ایران در شمال غرب برای مقابله با نفوذ ناتو و رژیم صهیونیستی.
- بر همین اساس، راهبرد منطقه‌گرایی نوین ایران در قبال ارمنستان نه صرفاً واکنشی به نیازهای ارمنستان، بلکه کنشی برای تأمین منافع بلندمدت ایران است. نمودهای این راهبرد را می‌توان در چند سطح تحلیل کرد:
۱. بعد اقتصادی - تقویت هم‌پیوندی راهبردی: امضای قرارداد انتقال گاز در آبان ۱۳۸۰ و توافق‌های انرژی در سال ۱۳۸۶ نشان‌دهنده تلاش ایران برای تبدیل روابط اقتصادی با ارمنستان به ابزار نفوذ ژئوپلیتیکی باثبات است. ایران با صادرات انرژی، حضور در پروژه‌های زیرساختی و ایجاد پیوندهای اقتصادی بلندمدت، در حال ساختن بستری است که حضور اقتصادی‌اش را در منطقه تثبیت می‌کند (Javadi Arjomand and Dolatyari, 2011: 290). در دوره حسن روحانی نیز توسعه روابط اقتصادی به عنوان راهبرد رسمی اعلام شد و مقامات ارمنستان نیز تمایل خود را برای گسترش همکاری‌ها در حوزه‌های مختلف ابراز کردند (Amir Ahmadian, Rezazadeh, and Jorfi, 2015: 33).

۲. بعد سیاسی - حضور فعال در معادلات امنیتی قفقاز: در دولت سیزدهم، تقویت رویکرد منطقه‌گرایی در سیاست همسایگی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. وزیر امور خارجه ایران در دیدار با همتای ارمنی خود، با اشاره به حمایت ایران از مذاکرات صلح ارمنستان و آذربایجان، نقش تسهیل‌گر و توازن‌بخش ایران در قفقاز را بازتعریف کرد. در این راستا، کریدور خلیج فارس - دریای سیاه نیز به‌عنوان طرحی راهبردی برای اتصال جنوب به شمال و شرق به غرب منطقه مطرح شده که ارمنستان را به شریک مهمی برای تحقق آن بدل کرده است (Fars News Agency, 2023).

۳. بعد زیست محیطی - دیپلماسی نرم منطقه‌ای: توافقات زیست‌محیطی میان ایران و ارمنستان، به‌ویژه در حوزه مدیریت منابع آبی، ساخت سد و حفاظت از محیط زیست، نشان‌دهنده درک تهران از اهمیت دیپلماسی نرم در منطقه‌گرایی نوین است. این همکاری‌ها نه‌تنها موجب تقویت روابط دو کشور در عرصه فنی و تخصصی شده، بلکه جایگاه ایران به‌عنوان رهبر باثبات در قالب همکاری‌های نرم و غیرامنیتی را تقویت کرده است (Deputy for Economic Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs, 2023).

۴. بعد راهبردی - پیوند امنیت و توسعه: در عالی‌ترین سطح، دیدارهای روسای جمهور دو کشور نشان می‌دهد که تهران و ایروان در مسیر شکل‌دهی به یک مشارکت راهبردی چندبعدی حرکت می‌کنند. رئیس‌جمهور ایران بارها تأکید کرده که مرزهای مشترک دو کشور، بستر همگرایی و ثبات منطقه‌ای است. ایران، در عین حال که مخالف هرگونه تغییر ژئوپلیتیکی از طریق زور در منطقه است، از ارمنستان به‌عنوان وزنه تعادل در برابر اتحاد باکو-آنکارا استفاده می‌کند. در این چارچوب، تقویت تعاملات اقتصادی و سیاسی در دستور کار قرار گرفته تا پیوند ایران با قفقاز از سطح تاکتیکی به سطح راهبردی ارتقاء یابد.

بر اساس موارد طرح شده می‌توان گفت گرچه در ظاهر، همگرایی ارمنستان با ایران بیشتر تحت تأثیر انزوای ژئوپلیتیکی ایروان تحلیل شده، اما واقعیت این است که جمهوری اسلامی ایران از این فضا برای طراحی و اجرای راهبرد منطقه‌گرایی نوین خود بهره برده است. این راهبرد، بر اساس نظریه همگرایی منطقه‌ای نوین، ابعادی چندسطحی دارد و تنها در بُعد اقتصادی یا سیاسی خلاصه نمی‌شود. مهم‌تر از همه، راهبرد ایران کنشی هدفمند برای تقویت موقعیت منطقه‌ای‌اش، موازنه با رقبای، مقابله با نفوذ غرب، و ساختن شبکه‌ای از تعاملات پایدار در شمال غرب است.

ماتریس تحلیلی راهبردی روابط ایران و ارمنستان بر اساس چارچوب نظری منطقه‌گرایی نوین ارائه می‌شود. این ماتریس در چهار بُعد کلیدی طراحی شده تا نشان دهد چگونه علل همگرایی ارمنستان منجر به راهبرد منطقه‌گرایی نوین ایران شده است.

جدول ۱. ماتریس تحلیلی راهبرد منطقه‌گرایی نوین در پاسخ به همگرایی ارمنستان

سطح تحقق منطقه‌گرایی نوین	واکنش راهبردی ایران	نوع محرک/مشوق	علل همگرایی ارمنستان با ایران
اقتصادی - زیرساختی	ایجاد پیوندهای ترانزیتی، تضمین مسیر دسترسی پایدار به قفقاز و اروپا	ژئوپلیتیکی و امنیتی	محاصره ژئوپلیتیکی و انزوای منطقه‌ای
سیاسی - امنیتی	ایفای نقش موازنه‌گر برای جلوگیری از یک‌جانبه‌گرایی باکو- آنکارا	امنیتی- نظامی	تهدید نظامی از سوی آذربایجان
فرهنگی - اجتماعی	تقویت دیپلماسی فرهنگی، حمایت از میراث ارمنه و ترویج زبان و همکاری‌های علمی	فرهنگی - اجتماعی	حضور جامعه ارمنه در ایران و اشتراکات تاریخی
سیاسی - راهبردی	ایجاد بلوک همکاری با ارمنستان برای مهار نفوذ ترکیه در شمال غرب	ژئوپلیتیکی - ایدئولوژیک	نگرانی از نفوذ ترکیه و پان‌ترکیسم
اقتصادی - فنی	سرمایه‌گذاری در پروژه‌های گازی، برقی و سدسازی	اقتصادی	نیاز به انرژی و زیرساخت
دیپلماتیک - ژئوپلیتیکی	استفاده از ارمنستان به‌عنوان کانال نفوذ در قفقاز و گفت و گو با اروپا و اوراسیا	دیپلماتیک	تمایل ارمنستان به ایران در سیاست خارجی

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ارمنستان طی سه دهه گذشته، بر بنیان تعامل، همگرایی و منافع متقابل شکل گرفته و در سطوح مختلف سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی تداوم یافته است. اما آنچه در تحلیل این روابط اهمیت دارد، صرفاً سطح ظاهری مناسبات نیست، بلکه چارچوب همگرایی و راهبرد منطقه‌گرایی نوین است که می‌تواند به تبیین چرایی و چگونگی روابط دو کشور معنا دهد. در این چارچوب، همگرایی ارمنستان با ایران نه یک انتخاب صرفاً فرهنگی یا تاریخی، بلکه پاسخی راهبردی به موقعیت ژئوپلیتیکی خاص ارمنستان بوده است. به عبارت دیگر، انزوای ژئوپلیتیکی، تهدید دائمی از سوی جمهوری آذربایجان، و نبود دسترسی مستقیم به متحدان دیگر مانند روسیه، باعث شده ارمنستان ایران را به‌عنوان یگانه تکیه‌گاه منطقه‌ای درک کند. این شرایط موجب شده است که ارمنستان در جهت حفظ موجودیت و امنیت خود، به‌صورت مستمر در مسیر همگرایی با ایران حرکت کند. در سمت مقابل، جمهوری اسلامی ایران نیز، نه از موضع احساسی یا صرفاً فرهنگی، بلکه با در نظر گرفتن منافع راهبردی خود در منطقه قفقاز جنوبی، به ارمنستان به‌عنوان کنشگری مؤثر در سیاست توازن‌سازی نگاه کرده است. ایران با حمایت هوشمندانه از ارمنستان، نه تنها از تهدیدات امنیتی ناشی از نزدیکی ترکیه و آذربایجان به مرزهای شمال‌غربی خود می‌کاهد، بلکه حضور مؤثر و فعال‌تری در معادلات قفقاز جنوبی ایفا می‌کند. راهبرد منطقه‌گرایی نوین جمهوری اسلامی ایران دقیقاً در پاسخ به چنین پویایی‌هایی شکل گرفته است. این راهبرد، بر سه ستون استوار است: ۱. استفاده از همگرایی برای ایجاد موازنه منطقه‌ای؛ ۲. توسعه همکاری‌های چندلایه (سیاسی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فرهنگی) با کشورهای همجوار به‌ویژه ارمنستان؛ ۳. جلوگیری از نفوذ فزاینده بازیگران رقیب در مرزهای استراتژیک ایران. در پرتو این راهبرد، پروژه‌هایی چون خط لوله گاز، همکاری در حوزه محیط زیست، توسعه تجارت مرزی، همکاری‌های علمی و فرهنگی، و طرح کریدور خلیج فارس - دریای سیاه نه فقط همکاری‌های فنی، بلکه بخشی از معماری منطقه‌گرایی نوین ایران محسوب می‌شوند. از دیدگاه نظری، منطقه‌گرایی نوین به معنای شکل‌گیری همکاری‌های متنوع میان دولت‌ها و بازیگران منطقه‌ای، بر پایه نزدیکی جغرافیایی، تراکم تعاملات، نهادهای مشترک و هم‌پوشانی هویتی است. روابط ایران و ارمنستان به‌خوبی در این قالب جای می‌گیرد: دو کشور دارای مرز فعال، تعاملات مکرر، هویت تاریخی و فرهنگی مشترک، و سطح بالایی از منافع مشترک در عرصه ژئوپلیتیک هستند. بنابراین،

می‌توان گفت این منطقه‌گرایی، با رویکردی عمل‌گرا و چندبعدی، بستری برای تحقق اهداف راهبردی ایران در قفقاز جنوبی فراهم آورده است، اهدافی که شامل امنیت مرزها، تنوع‌بخشی به مسیرهای ارتباطی، جلوگیری از انزوای ژئوپلیتیکی، و افزایش عمق راهبردی منطقه‌ای هستند.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسنده، مقاله حاضر هیچ‌گونه تعارض منافی ندارد.

منابع

- Amir Ahmadian, Bahram (1997), *Geography of the Caucasus*, Tehran: Political and International Studies Office. [in Persian]
- Amir Ahmadian, Bahram, Rezazadeh, Habib and Jorfi, Ahmad (2015), *Analysis of Iran-Armenia Relations Using the Theoretical Framework of Defensive Realism*, *Central Eurasia Studies*, 9(1), 41-19. [in Persian]
- Armenia Population (2025). *worldometers*, at: <https://www.worldometers.info/world-population/armenia-population/>
- Athari, Asadollah, Rahmani, Fatemeh (2022), *A Study of Iran-Azerbaijan Relations; Challenges and Opportunities*, *National Interest Studies*, 7(30), 77-49. [in Persian]
- Azizi, Hamidreza, Isachenko, Daria (2023), *Turkey-Iran Rivalry in the Changing Geopolitics of the South Caucasus*, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, available at: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2023C49/>.
- Bani Hashemi, Mirghasem (2009), *The Perspective of the Balance of Power in the Caucasus in Light of the Development in Relations between Turkey and Armenia*, *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 12(4): 115-144. [in Persian]
- Basiri, Mohammad Ali et al. (2013), *Studying the performance of the Economic Cooperation Organization (ECO) within the framework of the theory of regional integration*, *Quarterly Journal of Political Research*, 1(6): 53-72. [in Persian]
- Dastjerdi, Hassan Kamran, Mottaqi, Afshin and Rashidi, Mustafa (2011), *Israel's presence in the Caucasus and its impact on the national security of the Islamic Republic of Iran (using game theory)*, *Quarterly Journal of Geography*, 9(28), 59-80. [in Persian]
- Deputy for Economic Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs (2023), *Iran and Armenia agree to discharge pollutants from the Aras River*, available at: <https://economic.mfa.gov.ir/portal/newsview/679982>, [in Persian]
- Ebrahimi, Hadi, Zarei, Kamal (2019), *The confrontation of strategies between the Islamic Republic of Iran and the Zionist regime in the strategic region of the Caucasus*, *Quarterly Journal of Strategic Policy Studies*, 9(32): 125-153. [in Persian]
- Eghbali, Ali Beman (2023), *The Role of Cultural Diplomacy in Iran-Armenia Relations*, in: *Center for Political and International Studies*, available at: <https://ipis.ir/portal/subjectview/731009>. [in Persian]
- Embassy of the Islamic Republic of Iran (2023), *Political Relations between the Islamic Republic of Iran and Armenia*, available at: <https://armenia.mfa.gov.ir/portal/GeneralCategoryServices/4499> [in Persian]
- Ezzati, Ezatollah (1993), *Geopolitics*, Tehran: Samt Publications. [in Persian]
- Falahat Pishe, Heshmatollah, Sharbati, Vahid and Mozafari, Mohammad (2015). *Turkey's Foreign Policy in South Caucasus and Interests of Iran and Russia*. *Political Strategic Studies*, 4(12), 37-60. [in Persian]
- Fallahi, Ehsan, Omid, Ali (2018), *The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the South Caucasus, Offensive or Defensive?*, *Central Eurasian Studies*, 11(2): 433-417. [in Persian]
- Fars News Agency (2023), *Iran's support for strengthening convergence and cooperation between the countries of the Caucasus*, available at: <https://www.farsnews.ir/news/14020502000987/%D8%AD%D9%85%D8%A7%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7>, [in Persian]

- Golmohammadi, Vali, Azizi, Hamidreza (2023), The Position of the South Caucasus in the Regionalism of Iran's Foreign Policy, *Central Eurasian Studies*, 15(1): 281-305. [in Persian]
- Heydari, Gholamhossein (2011). The Position of Caucasus Geopolitics in Politics of Regional and Supra-regional Powers, *Political and International Researches Quarterly*, 7(3), 207-243. [in Persian]
- Heydari, Javad (2004), Armenia's Security Perspective in the South Caucasus, *Central Asian and Caucasus Studies*, 1(46): 97-118. [in Persian]
- Jafari far, Ehsan and Khani, Mahdi (2021). The competition of great powers in the South Caucasus region. *Quarterly Journal of Environmental Studies Strategic of the Islamic Republic of Iran*, 5(3), 43-64. [in Persian]
- Javadi Arjomand, Mohammad Jafar, Dolatyari, Yazdan (2011), Geopolitical Analysis of Iran-Armenia Relations in Anderson's Theoretical Framework and the Plan for Regional Convergence after the Normalization Process of Relations between Armenia and Turkey, *International Quarterly Journal of Geopolitics*, 8(26): 192-223. [in Persian]
- Javadi Arjomand, Mohammad Jafar, Fallahi, Ehsan (2015), Comparative study of Iranian and Turkish foreign policy in the South Caucasus (with emphasis on Armenia and the Republic of Azerbaijan), *Quarterly Journal of Central Eurasian Studies*, 8(2): 211-228. [in Persian]
- Kazemipour, Ali et al. (2019), The development model of relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan with a geopolitical approach in order to present a strategic model in Iran's foreign policy, *Quarterly Journal of Geography*, 10(4): 658-690. [in Persian]
- Koolae, Elaheh (2005). *The New Great Game in Central Asia (Backgrounds and Perspectives)*. Tehran: Center for Political and International Studies. [in Persian]
- Koolae, Elaheh (2019), *Scientific Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Republics of the South Caucasus: Republic of Azerbaijan, Armenia and Georgia*, Tehran: Khorsandi Publishing House. [in Persian]
- Koolae, Elaheh, Hosseini Taghiabadi, Seyed Mehdi (2019), Iran's Scientific Diplomacy in Relations with Armenia, *Quarterly Journal of Central Asia and the Caucasus*, 1(108): 169-196. [in Persian]
- Kouhi-Esfahani, Marzieh (2016) *Iran's Regional Policy in the South Caucasus: Case Studies of Relations with the Republics of Azerbaijan and Armenia*, A Thesis Degree of Doctor, Durham University: Durham University School of Government and International Affairs.
- Nejad Zandieh, Roya, Talebi Arani, Roohollah (2019), New Regionalism in West Asia and Southeast Asia: A Comparative Reflection, *International Relations Research*, 10(2): 181-218. [in Persian]
- Nizamabadi, Mohsen (2016), Cultural Relations between Iran and Armenia: Capacities and Potentials, *Quarterly Journal of Cultural Studies and Communications*, 12(43): 65-87. [in Persian]
- Pourahmadi, Hossein, Padin, Mohammad (2019), Factors Affecting the Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan between 1992 and 2016, *Political and International Approaches*, 11(3), 145-11. [in Persian]
- Qaysari, Noorollah, Goodarzi, Mahnaz (2009), Iran-Armenia Relations: Opportunities and Obstacles, *Central Eurasian Studies*, 2(3), 121-144. [in Persian]
- Ranjesh, Mohammad Javad, Latifan, Navid Reza (2016), Studying the impact of Russian-American competition on the process of regional convergence and divergence in Central Asia (2008-2001), *Central Eurasian Studies*, 9(2): 269-288. [in Persian]
- Soraya, Jamshid (2010), Regional Integration of the South Caucasus: Obstacles and Challenges from the Perspective of the Islamic Republic, *Quarterly Journal of International Relations Studies*, 3(12): 169-198. [in Persian]
- Suchkov, Maxim (2014). *What Is Israel Seeking in the Caucasus?* Translated by Shiva Alizadeh. Iranian Diplomacy. available at: <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1944654/%D8%A7%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D>. [in Persian]
- Taheri, Abol Ghasem, Farahmand, Behrad (2015). The Role of Interactions and Contrast Foreign Policies of U.S. and Russia in Development of South Caucasus; A Case Study: Energy. *Political Science Quarterly*, 10(29), 139-181. [in Persian]
- Tahmasebi, Ali et al. (2022), An analysis of the foreign policy approach of the Islamic Republic of Iran in the South Asian region, *Quarterly Journal of Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 4(12): 107-131. [in Persian]

- Tibold, Andrej, Cillessen, Vincent (2006), *Geo-strategy in the South Caucasus: Power Play and Energy Security of States and Organisations*, Netherlands: Clingendael Institute.
- Tisheyar, Mandana, Bahrami, Somayeh (2018), *Iran's Pragmatic Foreign Policy in the South Caucasus in the Post-JCPOA Space*, *Central Eurasian Studies*, 1(11): 23-38. [in Persian]
- Zargar, Afshin (2007). *The Rivalry of Great Powers in the Caucasus and Its Impact on Regional Security*, *Central Asia and the Caucasus Journal*, 2(58),123-188. [in Persian]